

Топографія людського тіла. Нога. Рука

Константин Бербулеску

УДК 39:159.9.016.1(498)

Constantin Bărbulescu. The Topography of Human Body. The Foot. The Arm. The author is trying to emphasize the representations of the body, as they were collected from two rural communities and one urban one. It is a qualitative research to discuss a set of questions as follows: external topography of human body, body matters, secretions. In addition to this, the paper gather together both the peasant discourse on this topic in the second half of 19th century in order to point out the interaction of the two cultures.

Constantin Bărbulescu. Constantin Bărbulescu. Topografia corpului uman. Piciorul. Mâna. Autorul încearcă să surprindă reprezentările corporale așa cum sunt ele structurate în două comunități rurale și în una urbana. Este o cercetare calitativă care urmărește un set de probleme, între care amintim: topografia externă a corpului uman; materiile corporale; excrețiile. În plus, lucrarea are ambiția de a pune în contact, pe problematicile amintite mai sus, discursul țărănesc (a doua jumătate a secolului al XIX-lea) tocmai pentru a evidenția cum interacționează cele două culturi.

У дослідженні уявлень селянина про людське тіло визначено два напрями: *сфера видимого* – усе те, що стосується зовнішньої будови тіла і що можна побачити, інакше кажучи, зовнішня анатомія, та *сфера невидимого* – внутрішня анатомія і фізіологія. Отже, ми оперуємо подвійною структурою – *внутрішнє / зовнішнє*, яка поряд з іншими – *верх / низ, лицьовий бік / спина* – структурує, на наш погляд, уявлення про тіло.

У кожній культурі людське тіло «описане» по-різному, його «розчленовують», дають специфічні назви, створюючи уявлення про те, що ми називаємо світом людського тіла. На рівні лексики людське тіло поділяється на певну кількість *семантичних одиниць*. Інакше кажучи, основні частини мають назви. Сучасна анатомія «розділяє» людське тіло за одними критеріями, селянська культура – за іншими. Відмінності є показовими і вони свідчать про спосіб, за яким культура, що їх створила, сприймає людське тіло.

У селянській культурі існує певна топографія людського тіла, яку спробуємо окреслити на основі свідчень респондентів. Розпочнемо з виокремлення семантичних одиниць, якими позначають елементи людського тіла, і зіставимо з відповідниками, наявними в назвах частин тіла тваринного світу та в побутовій сфері.

Тіло в цілому в досліджених зонах називають так: «корп», «труп» (укр. – тіло; рум. – *corp, trup*), «корпул омулуй» (укр. – людське тіло; рум. – *corpul omului*) (Корлецел, Клуж-Напока).

Топографія людського тіла структурована за двома осями – *перед/зад* та *верх/низ*. Крім того, за головним фронтальним планом тіло поділяється на дві частини: передню і задню, інакше кажучи спину або попереk (*șele*) (Корлецел), а передню частину тулуба зрідка умовно називають, з метою описання семантичних одиниць цієї частини, «перед» (*față*). Деякі респонденти підтверджують цю назву: «Живіт, або як? Перед і спина» (Клуж-Напока).

Основними частинами людського тіла є нога, рука, тулуб («перед» і «зад»), шия і голова. Більшій частині з них ми знайдемо відповідники в анатомічній термінології, що стосується домашніх тварин, або в термінології щодо побутових предметів.

Нога. Нога (*piciorul*) є анатомічною одиницею, що закінчується стопою (*talpa*) та щиколоткою (*încheietura piciorului*) або «зчленуванням» («*îngemănarea*»): «Дивись, каже, маю пухлину на зчленуванні. Робиться пухлина така, від... силювання ніг, тривалої ходьби або, особливо, якщо маеш десь рану»; «робиться пухлина на зчленуванні» (Корлецел).

Палець (*degetul*) є семантичною одиницею, специфічною для людини: про жодну тварину, жоден предмет у господарстві не кажуть, що вони мають пальці; тобто це є ознакою людини, поряд з іншими семантичними одиницями, про які йтиметься далі. Тільки два пальці ніг мають назви: «Малий палець, що є найменшим, далі палець більший, ще більший, аж до п'ятого, що є великим» (Ришка). Палець у свою чергу складається з нігтя, суглобів (нар. – «вузлів», або «яйця» – *noduri, ouă*) та «подушечок» (нар. – «пупків» – *buric*). Натомість у тварин знаходимо певну суперечність між двома поняттями «ніготь» і «ратиця». Зареєстровано варіанти відповідей, що, з одного боку, заперечують наявність нігтів у тварин, а з другого, стверджують, що лише деякі тварини мають нігті. Як приклад наведемо пояснення респондентів щодо підковування коня: «*треба гарно зачистити, щоб поставити підкову, бо кінь довго ходить, і з'їдається ніготь і він шкутильгає. Якщо поставити залізо на ніготь, тримає і затягується; ніготь має мертву частину, куди можна забивати цвяхи і можна закріпити, щоб трималася підкова на ньому. Тримається три місяці – півроку, залежно від того, як часто його використовують*» (Ришка). У людини «вузли», або «яйця», є суглобами пальців, і ці назви взаємозамінні: «вузли» можна називати «яйцями» через їхню заокруглену форму. Однак, у Корлецелі ми відмітили певну специфіку цих термі-

нів: «вузол» є там, «де згинається палець», нато-мість, з'єднання між пальцем і долонею називають «яйцем»: «Великий палець зі своїм яйцем». Респонденти з Ардялу всі суглоби пальців називають «вузлами».

Аналогом будь-якого суглоба є дверна завіса: «З'єднання – те, що рухається, згинається так, як дверна завіса, щоб можна було ним рухати; і на колінах, і на попереку також є з'єднання» (Ришка). Використання аналогій, запозичених з неживого світу, для пояснення певних тілесних понять, є постійним процесом, до якого ще повернемося.

Цікавим і досі незрозумілим видається поняття «пупки пальців», яке завжди стосується пальців рук, а зрідка й пальців ніг. Є цікавим тому, що «пупок» і похідні від нього терміни означають центр, середину, однак у цьому разі звичайна семантика не діє¹.

Термін «стопа» («*talpa*») вживається стосовно людини, зрідка щодо деяких свійських птахів: «Гусяча лапка» навіть і у назвах рослин трапляється» (Клуж-Напока), а також має загальновідомий відповідник – «стопа хати» («*talpa casei*»): «Так, коли облаштовують опалубку для залиття цементу, кажуть “ставимо стопу хати”» (Корлецел), але кажуть і «підшва прядки» (Клуж-Напока). Стопа у свою чергу складається з «п'ятки» і «зводу» («ліпси»). Термін «п'ятка» не зафіксовано щодо тварин і дуже рідко застосовується на означення неживого світу: «Те ж саме з хліба... Ножем вирізаєш грінку, на яку іноді кажуть “п'ятка”; п'ятка та крайчик хліба» (Ришка). Щодо «зводу ноги» («*lipsa piciorului*») або «зводу стопи» («*lipsa din talpă*»), то така назва побутує лише в поселенні Мехедінц, респонденти з Ардяла повідомляють, що він не має назви. Про цю частину стопи ми знайшли одну етіологічну легенду, точніше її ремінісценції: «Це я почув від свого батька, коли він розповідав про те, як один з тих великих, з тих... євреїв, не знаю як сказати... Вкусила його собака, і він узяв зі стопи шматок і поклав туди, де вкусила... собака, вовк чи хтось інший, уже не пам'ятаю» (Корлецел). За іншим варіантом легенди «звід стопи» є результатом втручання диявола: «Бог простягнув руку і потягнув Святого Петра всередину, а дияволу залишився в руці тільки шматок м'яса зі стопи Святого Петра, і відтоді на стопі людини залишилася виїмка»². Обидві легенди розповідають про первісну людину, яка мала плоску стопу; «звід», або «ліпсу», було відірвано. Ідеальна опорна площа певного об'єкта або істоти є плоскою, але це уявлення є швидше похідним від технічної думки, яку ми, звичайно, не вважаємо притаманною селянинові. Можливо, ми помиляємося.

Опуклості, що утворилися на внутрішній щиколотці гомілкової кістки та на зовнішній щиколотці малогомілкової кістки, найчастіше називають «яйце ноги» («*oul piciorului*»), але трапляється також назва «вузол ноги» («*nodul piciorului*»): «Е, е, тут біля вузлів, біля цих яєць, кажуть на них яйця:

або яйця, або вузли. Коли нога відходить у якийсь бік, то кажуть, що вийшла нога зі свого місця, від тих кісток, бо там дві кістки, як два яйця. І ходить нога і туди, і сюди» (Ришка).

Частину ноги нижче «яйця» в Ардялі називають «ступнею» («*laba piciorului*»), як і в кішки та собаки. А те, що зверху ступні, від пальців до суглоба, іменується, знову ж таки виключно в Ардялі, «кепутою» («*căpută*»): «Те, що з венами, те, що всім рухає, там, кажуть “кепуте”. Кажуть “Йой, як тяжко наступив мені кінь на “кепуту”, так болить! Її називають кепутою» (Ришка). Термін, однак, уже вийшов з активного вжитку. Це стосується також назв «лапа ноги» («*laba piciorului*»), яку часто ототожнюють із «підшвою» («*talpa*»), та «кепута» («*căpută*»), яку асоціюють із «п'яткою» («*călcîiul*»). Суглоб ступні називають іноді «кісточкою» («*gleznă*»): «Зламав ногу в кісточці, у вузлах» (Ришка).

Одним із найцікавіших аспектів термінології частини ноги є відсутність специфічних назв для стегна (*coapsa*) і гомілки (*gamba*). Існують семантичні одиниці, які стосуються частин цих анатомічних зон, наприклад, «сопілка ноги» («*fluiorul piciorului*») – це назва гомілки; а «стегно» («*pulpa*») – назва м'язів стегна. Слід відмітити, що поділ між зовнішніми і внутрішніми частинами тіла не завжди ефективний (опитані респонденти часто не розуміли цієї різниці). Наприклад, щодо назви зони живота ми отримували відповідь: «шлунок» («*stomac*»); так само для частини ноги від коліна до «вузла» перша відповідь була без варіантів – «сопілка ноги», а потім під час розмови з'ясувалося, що ця назва стосувалася лише кістки. Є також певна суперечність між функціональним аспектом і назвою частини тіла тварини та людини. Наприклад, копитні, на чому часто наполягали респонденти, мають п'ятку. На прохання уточнити, у яких випадках слід уживати назву «п'ятка», була однозначна відповідь, що копитні не мають п'ятки, але мають те, що виконує роль п'ятки. Це ще більше ускладнює порівняння людської анатомічної термінології з її аналогами у тварин.

Коліно (*genunchiul*) – анатомічний елемент, наявний також у свійських тварин: «І у свині воно є. Звідси і до верху, те коліно. Коли її ріжуть, дають ноги на холодець, їх ставлять окремо» (Корлецел). Колінна чашка має різні назви. На півдні – «колесо» («*roată*») або «тотирле» («*totîrlă*»). «Це колінне колесо, або “тотирле”, як кажемо ми, старики... Колесо соняшника... Відірвав тотирлу» (Корлецел).

Ще одна анатомічна частина ноги, яку ми проаналізуємо, – м'язи верхньої частини ноги. В Ардялі вони або не мають назви, або, за аналогією з м'язами нижньої частини ноги, називаються так само – «пулла»: «Не знаю як називають. Пуллою називають і цю? Не знаю» (Клуж-Напока). На півдні вони мають специфічну назву – «арм ноги» («*armul piciorului*»): «І для людей кажуть арм ноги» (Корлецел). Зрештою, систематизувавши анатомічну термінологію ноги, отримуємо таку таблицю:

Таблиця № 1. Анатомічна термінологія ноги

Анатомічна термінологія для людей	Анатомічна термінологія для тварин	Термінологія для побутових речей
Нога (Picior)	+	+
Палець (Deget)	-	-
Ніготь (Unghie)	+	-
«Вузол» пальця ноги (Nodul degetului piciorului)	-	+
«Яйце» пальця ноги (Oul degetului piciorului)	-	+
Ступня (Talpă)	+ -	+
П'ятка (Călcîi)	-	+ -
Звід ноги / стопи (Lipsa piciorului / tălpii)	-	-
«Кепута» (Căpută)	?	-
«Лапа» ноги (Laba piciorului)	+	-
«Кісточка» (Glezna)	-	-
«Сопілка» ноги (Fluierul piciorului)	+ -	+
«Пульпа» (Pulpă)	+	-
Коліно (Genunchi)	+	-
«Арм» / «пулпе» (Arm / pulpă)	+	-
Суглоб (Îngemănare / încheietură)	?	-

Рука. Анатомічна термінологія руки багато в чому ідентична з термінологією ноги, але, на відміну від неї, цього поняття нема в термінології тваринного світу і воно дуже мало представлене в термінології побутових предметів. Точніше, ми не знайдемо поняття «рука» стосовно жодної тварини, і тільки у ткацькому верстаті (кросно) є «ручки човника для протягування ниток» («*mîinile brîgii*»): «Є дві ручки, які скріплюють човник... Вони продірявлені, аби ввести цвях» (Корлецел). Назву зафіксовано на всій території Олтенії.

Як і для ноги, в анатомічній термінології руки є пальці (*degete*), нігті (*unghii*) і «вузли» («*noduri*»). У цьому разі кожен палець має свою назву, що й засвідчили респонденти: «Великий палець. Цей називається... не знаю, як назвати, ...вказівний, так на нього кажуть; цей – середній, цей – не знаю, як називається, ...кільцевий, а цей – мізинець» (Корлецел). Ми, однак, вважає-

мо, що назви всіх пальців руки є новим явищем, а традиційно мали назви тільки великий і маленький пальці, як і на нозі. Пальці стали предметом гри, якою матері забавляли маленьких дітей: «Скажу, як мати мені розповідала казку. Той великий, прости його Боже, іде до телят; не називала наступний палець – а клала руку на нього. Один іде, той великий – повторююся – до телят, інший іде до поросят, один збирає хворостинки, інший готує палянички, найменший каже: «Цюк, цюк, дай мені, бо я найменший!»» (Клуж-Напока). Це єдина частина тіла, яка згідно із зібраними матеріалами, стала елементом гри.

Аналогом «лапи» ноги є долоня (*palma*), яка замість «підшови» і «кепуте», має «лице» і «зад». Існує також поняття «п'ятка»: «П'ятка... Це тут, чим розбиваєш горіхи» (Клуж-Напока). Воно є синонімом до «містка долоні» («*podul palmei*»): «Міст долоні... Так, так, вели-

кий палець із продовженням. Це долоня, а це місток, бо він вище» (Клуж-Напока). Місце з'єднання між долонею і передпліччям називають іноді «кісточка руки» («glezna mâinii») (Корлецел). Рука має «яйце», як і нога (Корлецел). Так само, як і на нозі, сегменти від зап'ястя до ліктя і від ліктя до плеча не мають назви. Існує, проте, і «сопілка руки» («fluier al mâinii»), яка стосується кістки передпліччя: «Сопіллка... Ця кістка називається сопілкою... Болить сопілка руки!.. Болить вся сопілка руки до ліктя» (Корлецел). Є і «пульпа руки» («pulră»), але назва стосується плеча, а не передпліччя, як очікувалося, відповідно до досконалої симетрії: «Ось там пульпа, бо і ті, що боксують, бачимо, які пульпи мають! Пульпою це називають. Бо кажуть: "Дивись, яку пульпу має!" Велика у них пульпа, бо вони в силі – так кажуть» (Ришка).

Назва основного суглоба руки – «лікоть» («cotul») – тривалий час вважалася терміном, який стосується лише людської анатомії. Найвірогідніше, він стосується і тварин: «Лікоть ніг. Так і сьогодні кажуть. Згинається

вперед. Яка тварина має коліно – то згинається назад у напрямку ходи, і які згинаються уперед, викидають їх з-під живота по ходу» (Ришка). Зрідка поняття «лікоть» трапляється в термінології, яку застосовують на позначення речей господарського вжитку: «Ті лікті, що має ніч» (Ришка).

Терміни «плече» («umărul») та «пахва» («subsoara») стосуються топографії руки, не вживають щодо тварин або в господарській термінології. Зафіксовано єдиний виняток, коли респондент стверджував, що в парнокопитих є пахва: «І у коня, і у корови не задня частина, але від передніх ніг, ... там, де кажуть "груди". Як і в людини... Тільки біля передніх ніг... Не відразу під ногою, але позаду ноги, тобто між ногою і животом, ту частину тварини називають пахвою» (Ришка).

За логікою анатомічної термінології, рука стає мініатюрною моделлю ноги, маючи вражаючу кількість ідентичних термінів: «яйце» / «вузол руки», «пальці», «нігті», «п'ятка», «сопілка руки», «пульпа» і навіть «кісточка руки».

Таблиця № 2. Анатомічна термінологія руки

Анатомічна термінологія для людей	Анатомічна термінологія для тварин	Термінологія для побутових речей
Рука (Mână)	?	+ –
Палець (Deget)	–	–
Ніготь (Unghie)	+	–
«Вузол» пальця / руки (Nodul degetului / mâinii)	–	+
«Яйце» пальця / руки (Oul degetului / mâinii)	–	+
Долоня (Palmă (față / dos)	?	?
«П'ятка» долоні (Călcâiul palmei)	?	?
«Кісточка» руки (Glezna mâinii)	?	?
«Сопіллка» руки (Fluierul mâinii)	?	+
Лікоть (Cot)	+	+ –
«Пульпа» (Pulră)	+	?
Плече (Umăr)	?	?
Пахва (Subsoară)	?	?

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що існує тенденція до широкого вживання термінології, яка стосується людського тіла. Спостерігається справжня

антропоморфізація тваринного світу і, частково, сфери неживого. Зв'язки між цими сферами розвиваються саме в такому напрямі: людське – тваринне – неживе.

Примітки

¹Можливо, назва виникла завдяки специфічній формі (починаючи від явної

центральної точки) кожного нерва шкіри цієї зони (гіпотеза Влада Поповича).

²*Brill T. Legende populare românești. – Bucureșt : Minerva, 1981. – P. 119.*

Переклад з румунської Антонія Мойсея